

В. М. Шалобудова. Наслідком робіт 2011 р. стало відкриття фундаменту вищезгаданої церкви, звідки походять підтверджуючі призначення будівлі артефакти. В центральній частині колишнього посаду встановлена наявність культурного шару XVII-XVIII ст., звідки походить мідний денарій Сигізмунда III 1625 р. карбування. Також відкрито землянку, яка потребує дослідження.

Культурний шар відкрито у західній частині посаду, яка відповідає краю плато. Звідси походить колекція різночасових виробів, у складі котрої присутні соліди Сигізмунда III – 1620 р. та Густава Адольфа – 1628 р. Обидві знахідки належать до часів будівництва першої Старокодацької фортеці (1635 р.).

Роботи провадилися за замовленням науково-дослідного Інституту пам'яток охоронних досліджень (м. Київ) з метою визначення меж охоронної зони фортеці Кодак. Сучасний стан місцевості, на якій провадиться інтенсивна житлова забудова, потребує невідкладних заходів для збереження пам'ятки національного значення.

Василь Чекурков (Рівне), заступник директора
Рівненської філії державного підприємства
науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба
України» Інституту археології НАН України

Археологічні дослідження об'єктів литовсько-польської доби XIV – першої половини XVII ст. в м. Рівному на площі Короленка у 2007–2008 роках

Рівненською філією ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України у 2007–2008 роках були проведені науково-рятівні археологічні роботи в центральній частині Рівного на площі Короленка, на схід від Свято-Воскресеньського собору. У зв'язку із запланованим тут будівництвом підземного торгового комплексу, на замовлення АТЗТ «Фірма одяг», з 28 березня по 3 квітня 2007 р. було проведено археологічну експертизу, за результатами якої і було визначено ділянки з археологічним культурним шаром середньовічного міста, земляні роботи на яких можливі лише після проведення науково-рятівних археологічних робіт.

Метою досліджень було вивчення хронології культурних нашарувань на території Рівного з подальшим визначенням часу забудови середньовічного міста та його історичної топографії [6; 7, 285–290; 8; 13, 311–314].

Археологічні роботи проводилися на площі 920 кв. м. Розкоп знаходився між Будинком одягу і вул. Соборною. В другій половині XX ст. тут знаходилась зона відпочинку із зеленими насадженнями, клумбами, фонтаном. Ця територія в наш час має рівну горизонтальну поверхню від Свято-Воскресеньського собору до житлового будинку (пл. Короленка, № 2), що обмежують площу Короленка відповідно зі сходу і заходу. Лише на південний захід від Будинку одягу простежується помітне пониження сучасної денної поверхні (приблизно на 2 м) в бік давньої заплави р. Усті.

Дослідження планів Рівного кінця XVIII – початку XX ст. [10, 57–79] дозволяє зробити висновок, що розкоп знаходився на природному підвищенні правого берега східного рукава р. Усті, який проходив із півдня на північ поряд із сучасною вул. Симона Петлюри, на захід від неї.

Поверхня ділянки в різний час неодноразово перепланувалась і вирівнювалась, тому на рівні сучасної поверхні вздовж східного краю розкопу було встановлено нульовий репер, від якого подаються всі показники глибин.

Стратиграфію нашарувань у розкопі подаємо за профілем східної стінки у кв. 14–15: 1) від денної поверхні до глибини 0,9–1 м простежено підсипки ґрунту, вони містять переважно будівельне сміття другої половини XX ст.; 2) нижче, до глибини 1,3–1,5 м залягає чорний м'який ґрунт, насичений великою кількістю речових знахідок XVI–XIX ст., керамікою, металевими та скляними речами, битою цеглою, вугіллям, кістками тварин; 3) під ним простежено шар ґрунту завтовшки 0,3–0,4 м, чорний, однорідний, слабо насичений знахідками (уламки слов'янських гончарних посудин і кістки тварин), в цьому шарі виявлено середньовічні поховання; 4) темно-коричневий щільний шар без знахідок має товщину 0,2–0,3 м, в ньому на глибині 1,8–2,0 м досліджено більшість поховань; 5) материк – жовтий лесоподібний суглинок залягає на глибині 2,0–2,2 м. Під час археологічних

досліджень на площі розкопу було відкрито 18 об'єктів XV–XVIII ст. Вони існували не одночасно, виділяються найбільш ранні об'єкти: № 11а; 11; яма № 7 та об'єкт № 17, які віднесено до раннього етапу розвитку міста в литовсько-польську добу (Рис. 1). Будівля № 11а мала прямокутний котлован, контури якого простежені на глибині -1,9 м, на рівні передматерикового шару (Рис. 1).

Довжина котловану 2,9 м, максимальна ширина, на яку він зберігся -2,2 м (східний край котловану зруйнований котлованом будівлі № 11, а північна стінка пошкоджена коридором будівлі № 10). Стінки котловану рівні, похилі, звужуються до дна, вірогідно, деформація відбулася в ході руйнації об'єкта. На рівні дна довжина котловану 2,7 м, ширина 2,1 м. Дно рівне, материкове, знаходилося на відмітках від -2,4 м

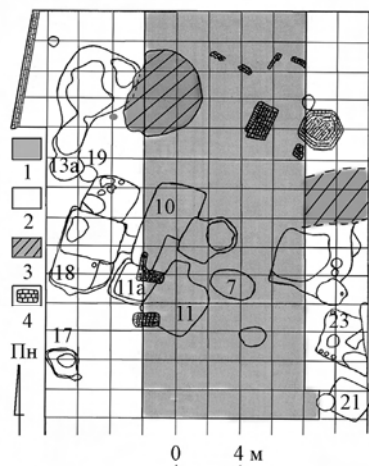

Рис. 1. План розкопу 2007–2008 рр. на пл. Короленка.

Умовні позначення: 1 - розкоп 2007 р.;
2 - розкоп 2008 р.; 3 - перекоп;
4 - об'єкти з цегли.

до -2,45 м. Котлован будівлі № 11а був заповнений темним гумусним ґрунтом, змішаним із суглинком. Верхній шар однорідного ґрунту темно-коричневого кольору був насичений будівельним сміттям – це дрібні шматки

печини, фракції суглинку, вугілля та тваринні кістки. Нижче залягав однорідний шар чорного ґрунту змішаний з фракціями суглинку.

У придонному пласті котловану на відмітці -2,4 м знайдено вінце сіро-глиняного горщика з внутрішньою закраїною. Такий посуд був поширений у XIV–XV ст. [1, 69–77]. Трапилися також залізна пластина та цвях вухналь. За результатами стратиграфічних спостережень та зібраним археологічним матеріалом будівля № 11а датована XIV–XV ст.

Будівля № 11 мала чотирикутний котлован розмірами 3,7 x 3,8 м (Рис. 1), його контури простежені з глибини -2,3 м (південна частина котловану) і -2,4 м (північна частина котловану). Котлован орієнтований кутами за сторонами світу, заглиблений у материк від рівня виявлення на 0,8–0,9 м. Вхід у підвальне приміщення простежено біля північного кута у вигляді чотирикутного заглиблення розмірами 1,5 x 1,25 м з похилим спуском завдовжки 1,2 м і завширшки 1,05–1,4 м. Вхід був вирізаний у материковому суглинку, північний край його виявлено на глибині -2,4 м, а закінчувався спуск на рівні дна котловану, на глибині -3,05 м. Стінки котловану були близькі до вертикальних. У придонній частині котловану будівлі № 11 зібрано уламки глиняних посудин двох технологічних груп: низької якості, виготовлених на ручному гончарному крузі (рис. 3, 3, 4) та сіро-глиняні, якісні, виготовлені на швидкообертвовому гончарному колі (Рис. 3, 1, 2, 5, 6). Там же знайдено уламки декоративних плиток із рельєфним орнаментом на лицевій стороні, які використовувалися для оздоблення інтер'єру будинку (рис. 3, 7, 8) [2, 504] і залізний цвях. Зібрані в котловані уламки глиняних виробів та речові знахідки дозволяють датувати будівлю № 11 кінцем XV – початком XVI ст. Після руйнації будівлі, заглиблення на місці котловану згодом було засипане сміттям, тут зібрано велику кількість керамічних та залізних виробів кінця XVI – першої половини XVII ст. Серед цих виробів найбільший інтерес викликає люлька для паління тютюну. Вона має чорну лощену поверхню, вкриту гравірованим орнаментом. На пласкій основі чашечки зберігся напис «ANNO 16», його можна розглядати як скорочений запис тексту «ANNO DOMINI 1616» – «року господа 1616». Разом з нею виявлено білонну монету – шведський солід. Як відомо, монети цього номіналу карбували у Лівонії та Ризі за часів правління Густава Адольфа Вази (1611–1632 рр.). Вони розповсюджувалися у величезній кількості на території Білорусії та України, як економічна зброя проти ВКЛ, у той же час практично не потрапляючи у грошовий обіг у самій Швеції [3, 78].

Яма № 7. Вона овальна у плані, розмірами 2,8x2,15 м, завглибшки 1,65 м від рівня виявлення. Її контури виявлені на глибині 1,8 м (рис. 1). Стінки похилі, слабо звужувалися до дна. Придонна частина близька до чотирикутної, розмірами 1,1x1,4 м. Зі східної сторони на 0,25 м вище дна було влаштовано сходинку завширшки до 0,5 м. У ямі зібрано уламки глиняних посудин двох технологічних груп: низької якості, виготовлених на ручному гончарному крузі (Рис. 2, 3–5) та сіроглиняні, якісні, виготовлені на

швидкообертвовому гончарному колі (Рис. 2, 1, 2). У заповненні також знайдено: залізну підкова від чобота, залізні стержень з кільцем та ніж. Зібрані в котловані уламки глиняного посуду та речові знахідки дозволяють датувати яму № 7 кінцем XV – початком XVI ст.

Об'єкт № 17 мав чотирикутний котлован розмірами 2,0 x 2,0 м (Рис. 1), його контури простежені з глибини - 1,8 м. Котлован орієнтований кутами за сторонами світу, заглиблений у материк від рівня виявлення на 0,15–0,2 м, дно рівне, знаходилося на відмітці 2,0 м. Стінки котловану були близькі до вертикальних. Біля східної стінки котловану на глибині -2,0 м було виявлено округлу яму розмірами 1,0 x 1,2 м заглиблену в материк від рівня дна котловану на 0,2 м. В центрі ями зафіксовано скупчення печини. З південно-західного кута котлован будівлі продовжувався як коридор завширшки 0,5 м, його простежено на протязі 0,6 м. Це був, вірогідно, вхідний коридор. Котлован об'єкта № 17 було засипано

коричневим гумусним ґрунтом, змішаним із суглинком. Ґрунт пластичний, щільний без речових знахідок. Під час зачистки долівки котловану знайдено фрагмент сіроглиняної димленої покривки XV–XVI ст., який дозволяє датувати об'єкт № 17 кінцем XV – початком XVI ст.

Наступний етап розвитку міської забудови на цій ділянці представлений будівлями: № 10; 18; 19; 21; 23 та господарською ямою № 13а.

Будівля № 10 мала чотирикутний котлован розмірами 3,65x3,2 м (Рис. 1). Контури його простежені на глибині -2,2 м, дно не рівне, знаходилося на відмітках від -2,7 м до -2,9 м. Стінки котловану були близькі до вертикальних. З півдня котлован будівлі продовжувався як коридор завширшки 1,7 м, дно якого поступово підвищувалося на південь на 0,15–0,2 м в порівнянні з дном котловану будівлі № 10. Південний край коридору перекритий цегляною кладкою споруди XIX ст. Це був, вірогідно, вхідний коридор, його простежено протягом 2,5 м.

Котлован будівлі № 10 було засипано темним гумусним ґрунтом, змішаним із суглинком. Верхній шар заповнення відрізнявся тим, що був насичений будівельним сміттям – це дрібні шматки печини, фракції суглинку, вугілля. Нижче залягав однорідний шар ґрунту з включеннями дрібних фракцій суглинку та вугілля. На дні котловану знайдено уламки глиняних посудин трьох технологічних груп: низької якості, виготовлених на ручному гончарному крузі (Рис. 3, 5), сіроглиняні, якісні та світло-глиняні,

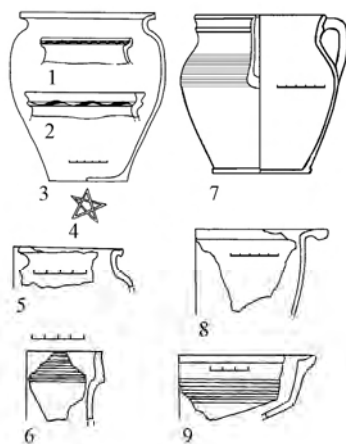

Рис. 2. Керамічний посуд із ями № 7 (1–3) та будівлі № 10 (5–9).

якісні виготовлені на швидкообертovому гончарному колі (Рис. 2, 6–9). Тут поряд з глиняними виробами трапилися також: фрагмент коробчатої кахлі, ручка скляного кухля та залізне окуття лопати. Зібрані в заповнені котловану уламки керамічних виробів та речові знахідки дозволяють датувати будівлю № 10 кінцем XVI – першою половиною XVII ст.

Яма № 13а досліджено на південь від будівлі № 13. Її контури виявлені на глибині 1,9 м (Рис. 1). Вона овальна в плані, розмірами 1,7х1,5 м, завглибшки 1,7 м від рівня виявлення. Стінки похилі, слабо звужувалися до дна. Придонна частина близька до чотирикутної, розмірами 1,15 х 1,4 м. Яма була заповнена гумусним ґрунтом, а верхні пласти заповнення – це масив материкового суглинку завтовшки до 0,4 м.

У заповнені котловану знайдено фрагмент біло глиняного горщика XVI ст. покритий зеленою поливою і прикрашений «опискою», який дозволяє датувати яму № 13а кінцем XVI – першою половиною XVII ст.

Будівля № 18 мала прямокутний котлован, виявлений на глибині -1,9 м (Рис. 1). Збережена довжина 2,0–2,2 м, ширина 2,3 м, дно його знаходилося на відмітці -2,35 м. Стінки котловану похилі, так що він звужується до дна. Східна стінка котловану будівлі № 18 прорізала більш ранню споруду № 18б, в заповненні якої знахідок не було. Північна стінка будівлі № 18 зруйнована котлованом пізнішої будівлі № 18а. Біля північно-східного кута в долівці виявлено невелику яму. Вона овальна у плані, розмірами 0,55х0,4 м, завглибшки 0,25 м від рівня дна котловану.

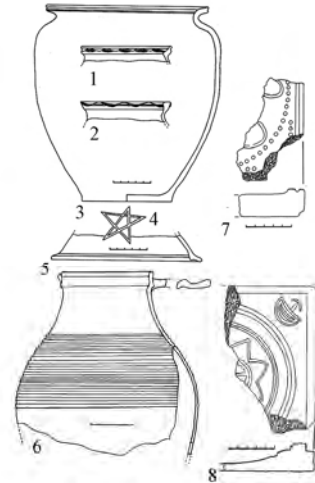

Рис. 3. Глиняні вироби із будівлі № 11.

Котлован будівлі № 18 був заповнений темним гумусним ґрунтом, змішаним із суглинком. Верхній шар решток тліну дерева коричневого кольору мав товщину до 0,30 м. Нижче залягав шар чорного ґрунту, змішаного з фракціями материкового суглинку. В котловані будівлі № 18 зібрано уламки глиняних посудин виготовлені на швидкообертovому гончарному крузі двох технологічних груп: сіроглиняні, якісні вироби та світлоглиняний посуд прикрашений «опискою», покритий жовтою поливою. Знайдені в заповнені котловану уламки керамічних виробів дозволяють датувати будівлю № 18 кінцем XVI – першою половиною XVII ст.

Яма № 19 досліджено на північний захід від будівлі № 20 (Рис. 1). Її контури виявлені на глибині 1,9 м. Вона овальна у плані, розмірами 1,0х1,2 м, стінки похилі, слабо звужувалися до дна. Яма була заповнена гумусним ґрунтом. Зібраний в заповнені котловану археологічний матеріал дозволяє датувати яму № 19 кінцем XVI – першою половиною XVII ст.

Будівля № 20 мала чотирикутний у плані котлован розмірами 2,8x2,7 м, простежений з глибини -1,9 м, а дно його знаходилося на відмітці -2,4 м (Рис. 1). Стінки котловану слабо звужувались до дна. На дні було виявлено різноманітні ями. Більшість з них стовпові, округлі в плані, діаметром 0,2–0,3 м, завглибшки 0,17–0,4 м.

В заповненні котловану виявлено керамічний посуд, який за технологією виробництва, складом глиняного тіста віднесений до таких груп: 1) низької якості, виготовлений на повільнообертovому (ручному) гончарному крузі; 2) високої якості, виготовлений на швидкообертovому (ножному) гончарному крузі, сіро глиняний (морений, димлений); 3) високої якості, виготовлений на швидкообертovому (ножному) гончарному крузі прикрашений «опискою» та покритий поливою. Зібрані в котловані фрагменти керамічних виробів дозволяють датувати будівлю № 20 кінцем XVI – першою половиною XVII ст.

Будівля № 21 мала чотирикутний у плані котлован розмірами 1,1 x 1,2 м, його простежено з глибини -2,05 м, дно знаходилося на відмітці -2,3 м (Рис. 1). На дні було виявлено велику кількість ям. Більшість з них неглибокі (0,2–0,55 м від рівня виявлення), овальні у плані, діаметром від 0,4 м до 0,6 м. Стінки котловану похилі. Біля північного кута на долівці котловану виявлено яму розмірами 0,8 x 0,9 м, глибиною 0,35 м. Стінки ями вертикальні, дно рівне. Біля південно-західної стіни котловану відкрито яму овальної форми розмірами 0,9 x 1,3 м, глибиною 0,65 м.

Верхній пласт заповнення котловану будівлі № 21 – це ґрунт коричневого кольору, насичений дрібними уламками цегли. Нижче залягав однорідний шар чорного ґрунту змішаний із материковим суглинком.

У заповненні споруди на глибині від -2,5 м до -2,7 м виявлено уламки: сіроглиняного горщика, білоглиняного глека прикрашеного «опискою», вінчик білоглиняної сковороди два уламки тарілок покритих зеленою поливою. Виявлені фрагменти керамічних виробів дозволяють датувати будівлю № 21 кінцем XVI – першою половиною XVII ст.

Будівля № 23 мала чотирикутний котлован, який було досліджено лише частково, його східна частина залишилась за межами розкопу (Рис. 1). Контури котловану простежені на глибині -2,05 м, на рівні материка. Його довжина із північного сходу на південний захід 3,2 м, ширина дослідженої частини котловану 1,8–3,4 м, дно знаходилося на відмітках -2,65, -2,7 м. Стінки котловану рівні, похилі, так що котлован звужувався до дна. Із східної сторони стінка мала два уступи, верхній завширшки 0,1–0,2 м, а нижній завширшки 0,15–0,2 м, а із півдня – 0,3 м.

Котлован будівлі № 23 було засипано гумусним ґрунтом, що містив дрібні фракції суглинку, глини і печини. Верхній шар заповнення однорідний, чорного кольору з рівномірним включенням невеликих вкраплень суглинку і печини. На глибині від -2,5 м до -2,75 м простежено шар ґрунту коричневого кольору завтовшки до 0,2 м. Нижче залягав шар суміші ґрунту та глини, його товщина в центрі котловану – 0,3 м.

В заповнені котловану виявлено керамічний посуд, який за технологією виробництва, складом глиняного тіста віднесений до таких груп: 1) низької якості, виготовлений на повільнообертovому (ручному) гончарному крузі; 2) високої якості, виготовлений на швидкообертovому (ножному) гончарному крузі, сіроглиняний (морений, димлений); 3) високої якості, виготовлений на швидкообертovому (ножному) гончарному крузі прикрашений «опискою» та покритий поливою. Знайдені в котловані фрагменти керамічних виробів дозволяють датувати будівлю № 21 кінцем XVI – першою половиною XVII ст.

Перші археологічні розкопки в центрі Рівного дали цікаві матеріали литовсько-польської доби для вивчення та дослідження історії пізньосередньовічного міста. В процесі робіт було виявлено 7 наземних житлових будівель з підклітjами, які мали багатофункціональне призначення. В залежності від висоти розміщення підлоги над підклітjю, вони поділялися на низькі та високі. Так низькі підклітj мешканці використовували для зберігання харчових запасів та майна, високі – виконували функцію виробничих або житлових приміщень [4, 44]. Як свідчать письмові джерела XVI–XVII ст. використання таких жител властиве всім містам ВКЛ. Набуло воно розповсюдження і на Україні і на території Московської держави [4, 34].

Здобуті археологічні матеріали дозволяють виділити три етапи міської забудови цієї ділянки. Рання згадка про м. Рівне в архівних документах датується 1434 р. [11, 16] і пов'язана з першим етапом забудови ділянки. Завершення цього етапу на ділянці було спричинено нападом кримських татар на місто в 1496 р. [5, 265]. Другий етап на цій ділянці датується за археологічними матеріалами кінцем XVI ст. – першою половиною XVII ст. Існуючі тут будівлі № 10, 18, 19, 21, 23 вірогідно було знищено козацькими військами в 1648 році в ході Визвольної війни [12, 428], про що свідчать археологічні матеріали з досліджених об'єктів XIV – першої половини XVII ст.

Джерела та література

1. Виногородська Л. І. Керамічний посуд. Кахлі // Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. – К., 1997. – С. 69–77.
2. Ганецкая І. У. Плітка дэкаратуная // Археологія і нумізматыка Беларусі. – Мінск: «Беларуская энцыклапедыя», 1993. – С. 504.
3. Гулецькі Д. У. Манеты беларускай даўніны / Дзмітрый Уладзіміравіч Гулецькі. – Мінск: Беларусь, 2007. – (Навукова-папулярнае выданне). – 159 с.
4. Калядзінскі Л. У. Масавае жылле і гаспадарчя пабудовы // Археалогія Беларусі. – Т. 4. Помнікі XIV–XVIII ст.ст. – Мінск: «Беларуская навука», 2001. – С. 32–46.
5. Пазднякоу В. Астрожскі // «Велікае княства Літоўскае» Энцыклапедыя – Т. 1 – Мінск: БелЭн, 2007. – С. 260–261.
6. Прищепя Б. А. Звіт про археологічні розкопки багатшарового поселення та могильника у місті Рівному на площі Короленка у 2007 р. / Прищепя Б.А., Ткач В.В., Чекурков В.С. – Рівне, 2008. Зберігається у науковому архіві Інституту археології НАН України.
7. Прищепя Б. А. Археологічні розкопки в центральній частині м. Рівне / Б.А. Прищепя, В.В. Ткач, В.С. Чекурков, О.Л. Позіховський // Археологічні дослідження в Україні 2006–2007 рр. – 2008. – С. 285–290.

8. Прищепя Б. А. Звіт про археологічні розкопки багатощарового поселення та могильника у місті Рівному на площі Короленка в 2008–2009 рр. / Прищепя Б.А., Войтюк О. П., Ткач В.В., Чекурков В.С. – Рівне, 2010. Зберігається у науковому архіві Інституту археології НАН України.

9. Прищепя О. Вулицями Рівного: погляд у минуле / Олена Прищепя. – Рівне, 2006. – (Науково-популярне видання). – 223 с.

10. Ричков П. А. Давня картографія Рівного XVIII–XIX ст. // Архітектурна спадщина Волині. – Рівне: ПП ДМ, 2008. – С. 57–79.

11. Ровно 700 років: 1283–1983. Зб. Документів і матеріалів. – К.: Наук. думка, 1983. – 194 с.

12. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року): Т. 2. – Вінніпег: Товариство Волинь, 1986. – 622 с.

13. Чекурков В. Археологічні джерела литовсько-польської доби про місто Рівне (За матеріалами досліджень 2007 р.) / В. Чекурков // Наукові записки. Випуск VIII. – Рівне: видавець Олег Зень, 2010. – С. 311–314.

Олександр Супруненко (Полтава), провідний науковий співробітник Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської ОДА, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України,

Олександр Сидоренко (Лубни), співробітник Полтавської експедиції ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАН України

Матеріали козацької епохи із заплави Сули поблизу Лубен

Влітку 2011 р. Полтавська археологічна експедиція ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України, за участі співробітників Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, провела археологічні обстеження на ділянці розчищення з днопоглибленням існуючої водойми та тимчасового складування ґрунту для проведення робіт з реконструкції автомобільної дороги Київ – Харків – Довжанський, на території Войничівської сільської ради Лубенського р-ну Полтавської обл., поблизу с. Засулля, на загальній площі 20 га. Ділянка мала протяжність в широтному напрямку 1,2 км, ширину (з північного сходу на південний захід) — від 0,1 до 0,5 км. Додатково поряд, з південно-східного боку від неї, вивчалися два майданчики площею по 2-3 га для складування піску, де дерновий шар знімався тимчасово на глибину 0,25 м. Основна частина ділянки під розмив та згортання поверхневих нашарувань займала узбережжя стариці Сули, зрідка перерізаючи підвищення дню заплави, а з південно-східного боку — основу невеликого мису в ур. Дубина з лучними угіддями та давнім задернуванням.

Найвища позначка висоти в межах заплави у Балтійській системі вимірів — 89,4 м над рівнем моря — містилася на мисоподібному підвищенні надзаплави лівого берега Сули, обігнутому пересохлими